

## نظام حقوقی حاکم بر استفاده کشورها از رودخانه‌های متوالی (پیاپی)

فصلنامه علمی فقه و حقوق نوین

Print ISSN: 2717- 1469  
Online ISSN: 2717 - 1477

ISC.Noormags, SID نمایه در  
GoogleScholar, Ensani, Magiran

[www.jaml.ir](http://www.jaml.ir)

سال سوم، شماره چهاردهم،

صفحات ۱۴۶-۱۳۰

دکتر حسن موثقی - دانشیار حقوق بین‌الملل و عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز

### چکیده

تحقیقات جغرافیایی و تصاویر ماهواره‌ها حکایت از این حقیقت دارد که نزدیک به دو سوم مساحت کره زمین را آب فراگرفته و یک سوم بقیه به خشکی‌ها اختصاص یافته است. در عین حال برای ایجاد تعادل و توازن در استفاده از آب‌های جهان، اسناد بین‌المللی بسیاری به تصویب رسیده‌اند تا امکان استفاده از این منابع طبیعی بین‌المللی برای همه کشورها و ملتها فراهم گردد که شامل اقیانوس‌ها، دریاها، رودخانه‌ها، دریاهای آزاد، فلات قاره، آبهای مجمع‌الجزایری، آب‌های داخلی، دریای سرزمینی، آبهای منطقه مجاور تنگه‌ها و کانال‌ها و منطقه اعماق دریاهاست. در عین حال اهمیت رودخانه‌ها به لحاظ تنوع کاربردهای آن از همه موارد فوق بیشتر بوده و همین موضوع به عامل تعارض منافع میان کشورها در استفاده از رودخانه‌ها و یکجانبه‌گرایی در سیاستگذاری راجع به نحوه کاربرد و تغییر مسیر برخی از رودخانه منجر شده بدون آنکه به حقوق سنتی دیگر کشورها در استفاده از رودخانه‌ها توجهی شود و به نظر می‌رسد که زمان آن فرا رسیده که چنانچه کشورهای حومه رودخانه یا در مسیر رودخانه قادر به حل و فصل مناقشات راجع به رودخانه‌ها و تصویب معاهدات دوجانبه، چند جانبه یا منطقه‌ای نباشند باید از سازمان ملل متحد و حقوق بین‌الملل کمک طلبید و با تصویب معاهدات بین‌المللی، نظم عمومی منطقه‌ای در خصوص استفاده از کشورها از رودخانه را اعاده نمود.

واژگان کلیدی: رودخانه‌ها، سازمان ملل متحد، رودخانه‌های مرزی، رودخانه‌های متوالی، رژیم حقوقی.

طبقه‌بندی JEL: فقه - حقوق - جزا و جرم‌شناسی - حقوق بین‌الملل - حقوق خصوصی

\*مسئول مکاتبات: [movassaghi@iau.ac.ir](mailto:movassaghi@iau.ac.ir) ✉

#### ۱- مقدمه

وقتی به نقشه طبیعی جهان می‌نگریم اقیانوس‌ها و دریاها (آبها) را در اکثریت و خشکی‌ها را در اقلیت مشاهده می‌کنیم و کثرت آب بر خشکی کاملاً گویاست معیناً بسیاری از این آبها غیر قابل شرب بوده و کمبود آب شیرین کاملاً محسوس است آن هم در جهانی که هر سال به میزان ۸۰ میلیون نفر بر جمعیت دنیا افزوده می‌شود و مصارف آب و تقاضا برای آب در حال افزایش است و تقریباً چندین دهه است که بسیاری از کشورهای جهان با کم آبی و محرومیت از آب برای شرب، تولید محصولات کشاورزی و استحمام مواجه هستند دو کشور چین و هند هنوز هم بالاترین میزان رشد سالانه جمعیت را شاهد هستند و برخی از کشورها مانند پاکستان گرفتار خاک ضعیف از نظر املاح معدنی و غیر حاصلخیز می‌باشد و اگر روند افزایش جمعیت در آسیا به همین شکل ادامه یابد فقر ناشی از آب را نیز به مجموعه فجایع طبیعی دهکده جهانی افزود. بدلیل تغییرات جهانی آب و هوا و گرم شدن بیش از اندازه سطح کره زمین بسیاری از رودخانه‌ها در حال خشک شدن هستند و دریاها از دریافت آب آنها محروم شده‌اند یا می‌شوند. رودخانه آمودریا در نتیجه پنبه‌کاری کشاورزان ترکمنستان و ازبکستان خشک گردید و دریاچه آرال از آب جاری آن محروم شد. به همین جهت است که بسیاری از دریاها هر روز کوچکتر از قبل می‌گردند. کاهش عمق آب، مساحت و حجم آب از اهم نتایج فقدان مدیریت علمی در استفاده از آب رودخانه‌هاست. فاصله شهرهای ساحلی از دریاچه‌ها هر روز بیشتر از قبل می‌شود و برخی از این دریاچه‌ها و رودخانه در حال ناپدید شدن و مبدل شدن به خاطر جغرافیایی در کتب گیتاشناسی هستند و افزایش غلظت نمک مانع جدی برای بقا جانداران دریایی می‌شود که ماحصل آن نابودی صنعت شیلات است. وقتی رودخانه‌ها خشک شوند دریاها و دریاچه‌ها نیز خشک خواهند شد و شهرها و اقتصاد منطقه‌ای و حیات وحش یکجا ناپدید خواهند گردید و با کاهش آب رودخانه‌ها، حیات جانوری نیز منقرض می‌شود. تأمین مصارف شهری و صنعتی و زراعت از علل اساسی خشک شدن رودخانه‌هاست. کاهش سالانه آب رودخانه زرد در چین و رودخانه کلرادو در آمریکا مصداق بارز این ادعاست و دولتها مجبور هستند که آب مصرفی را جیره بندی کرده و همین موضوع باعث کاهش سطح تولید و رشد فقر و گرسنگی در برخی از کشورها در کشورهای مختلف می‌گردد و همین موضوع به ظاهر ساده به رویارویی روستائیان و شهرنشینان با هم می‌انجامد. احداث سدهای متعدد در برخی از کشورها موجب نابودی حیات طبیعی اکوسیستم رودخانه‌ها می‌گردد و افزایش روزمره جمعیت جهان و رقابت تجاری صنایع برخی از کشورها، بالای جان رودخانه‌ها شده است. بدین ترتیب

با فقدان آب کافی برای کشاورزی و مصارف روزانه شهری با کاهش محصولات غذایی مواجه شده و صادرات غلات متوقف و واردات آن افزایش خواهد داشت. رودخانه نیل به تنهایی مصارف مختلف آبی ۱۰ کشور را تأمین می‌کند و سرچشمه آن تحت سیطره سه کشور آفریقایی مصر، سودان و اتیوپی است اما مصارف بالای این سه کشور آفریقایی، دریای مدیترانه را از دریافت حبابه خود محروم کرده است. تعجبی هم ندارد که این کشورها درگیر بحران آب شده‌اند زیرا هر یک از آنها جمعیت زیادی را در خود اسکان داده‌اند که به طور مستمر شاهد رشد جمعیت هستند مطابق آخرین آمار سال ۲۰۱۹ جمعیت مصر ۱۰۰/۳۸۸/۰۷۳ نفر می‌باشد که چهاردهمین کشور جهان از نظر جمعیت محسوب می‌گردد (واحد پژوهش و تالیف گیتاشناسی نوین زیر نظر سعید بختیاری، ۱۳۹۸، ص ۳۰). جمعیت سودان ۴۲/۸۱۳/۲۳۸ نفر می‌باشد که رتبه ۲۸ جمعیت را در جهان به خود اختصاص داده است و جمعیت سودان جنوبی ۱۱/۰۶۲/۱۱۳ نفر می‌باشد که در جایگاه ۸۳ قرار گرفته است (همان، ص ۲۸) و جمعیت اتیوپی نیز ۱۱۲/۰۷۸/۷۳۰ نفر می‌باشد که در ردیف دوازدهمین کشور جهان از نظر جمعیت قرار دارد (همان، ص ۲۶). مصر کشوری کاملاً خشک است و از بارش باران در آن خبری نیست و بقا این کشور مدیون رود باستانی نیل است در همه نقاط جهان آب مولد ثروت است و به همین جهت کشورها برای تولید برق و غذا و رهایی از فقر به آن محتاجند. به این ترتیب در صورتی که رشد جمعیت در این کشورها متوقف نشود فقر و جنگ در آینده نه چندان دور را در این کشورها شاهد خواهیم بود کما اینکه اختلافات و برخوردهای مردم حومه رودهای اردن، گنگ و مکونگ در سال‌های اخیر از مهمترین اخبار رسانه‌هاست.

خوشبختانه کشورهایی مانند هند و بنگلادش با عقد معاهده‌ای تعارض مربوط به رود گنگ را حل کرده و به مناقشات پایان داده‌اند. اگر چین با همین روند به ساخت سد بر روی رودخانه‌های متوالی ادامه دهد در آینده نزدیک کشت برنج در کامبوج، لاوس و ویتنام متوقف خواهد شد و ظاهراً هنوز هیچ معاهده‌ای بین این چهار کشور در زمینه رودخانه‌های پیپایی منعقد نشده است. مشکل فعلی رودخانه‌ها در برخی از کشورها بتدریج دامنگیر سفره‌های آب زیرزمینی نیز خواهد شد که حکایت از افزایش تقاضا برای مصارف آب در بخش‌های مختلف کشورها دارد و ظاهراً خشک شدن رودخانه‌ها و تعارض بر سر تصاحب آب به مهمترین نگرانی سازمان ملل متحد در آینده مبدل خواهد شد (براون، ۱۳۸۱، ص ۵۶ تا ۵۲). ارون رود یکی از صدها رودخانه بین‌المللی است که مشمول کنوانسیون بارسلون ۱۹۲۱ است که در خصوص نظام حقوقی حاکم بر رودخانه‌های

رودخانه‌های بین ایران و عراق (معاهده ۱۹۷۵) به این تعهدات اشاره کرده به این ترتیب که: «طرفین متعاهدین با اذعان به اینکه شط العرب اصولاً یک آبراه کشتیرانی بین‌المللی است متعهد می‌شوند از هر نوع بهره‌برداری که نفساً مانع کشتیرانی در شط العرب و دریای سرزمینی هر یک از دو کشور در تمامی قسمت کانال‌های قابل کشتیرانی واقع در دریای سرزمینی تا مصب شط العرب گردد، اجتناب نمایند» (همان، ص ۶۱۹-۶۱۸-۶۱۶). همچنین در ماده ۱۱ موافقتنامه بین ایران و عراق راجع به مقررات مربوط به کشتیرانی در شط العرب ۱۹۷۵ اعلام شده که «طرفین متعاهدین متعهد می‌شوند از مبادرت به هر اقدام که منجر به مختل یا محدود نمودن و یا ایجاد موانع برای کشتیرانی در شط العرب گردد اجتناب نمایند» (همان، ص ۶۲۳-۶۲۰). قطعنامه‌های شماره ۲۹۹۵ (۱۹۷۲)، ۲۹۹۷ (۱۹۷۲)، ۳۱۲۹ (۱۹۷۳)، ۳۱/۱۱۲ (۱۹۷۶) مجمع عمومی سازمان ملل متحد از دولت‌ها می‌خواهد که در ارتباط با منابع طبیعی مشترک (از جمله استفاده از رودخانه‌ها) همکاری زیست محیطی را به عمل آورند و تعادل و توازن محیط زیست را مختل نکنند (پورهاشمی، زارعی و خلعتبری، ۱۳۹۴، ص ۸۲-۸۱) و با هماهنگ‌سازی نهادهای مشترک میان کشورها زمینه کاربرد صحیح منابع طبیعی را به طور عادلانه و منطقی فراهم بیاورند (سلیمان پور، ۱۳۸۳، ص ۱۲۱). در نهایت آنکه برای استفاده صحیح از رودخانه‌ها و توجه به موازین زیست محیطی نیازمند همکاری کشورهای در حال توسعه در استفاده از منابع طبیعی هستیم که خوشبختانه اکثریت کشورهای جهان به اهمیت این تعاملات پی برده‌اند (دبیری، پور هاشمی، زارعی و خلعتبری، ۱۳۹۴، ص ۱۳۶). در فراز بعدی بحث ضمن آشنایی با مفهوم رودخانه‌های بین‌المللی به اسناد بین‌المللی و نظام حقوقی بین‌المللی حاکم بر کاربرد رودخانه‌های متوالی (پیاپی) خواهیم پرداخت.

## ۲- مفهوم رودخانه‌های بین‌المللی و انواع آن

به نظر می‌رسد که مهمترین منبع آشنایی با رودخانه‌ها در جهان، دایرةالمعارف‌ها و اطلس‌های جغرافیایی است که به معرفی مهمترین رودهای جهان به شکل زیر پرداخته است:

۱- رود آمازون در قاره آمریکای مرکزی با مصب اقیانوس اطلس به طول ۶۹۹۲ کیلومتر

بین‌المللی مقرراتی را وضع کرده و اعلام نموده که همه رودهایی را که از خاک چند کشور عبور می‌کنند یا آن کشورها را از هم جدا می‌کند و سپس به دریا می‌ریزند و از نظر تجاری و کشتیرانی به شکل مستمر مورد استفاده قرار می‌گیرند بین‌المللی قلمداد می‌شود. در بیان حقوق و تکالیف کشورهای حومه رودخانه‌های بین‌المللی انستیتو حقوق بین‌الملل دانشگاه کلمبیا در سال ۱۹۶۷ مقرر کرده که مطابق موازین حقوق بین‌الملل، حقوق و تکالیف دولتهای مجاور رودخانه‌های مرزی و همجوار متساوی است. این یک قاعده حقوق بین‌الملل است که هیچ یک از کشورهای حومه رودخانه‌ها مجاز نیست به طرق مصنوعی (ساخت سد یا کانال) مسیر حرکت رودخانه‌ها یا دریاچه‌ها را تغییر دهند یا اقداماتی را انجام دهند که تأثیرات مخرب بر رودخانه‌ها بگذارد. بدین ترتیب مطابق موازین حقوق بین‌الملل رودخانه‌های مرزی و متوالی ناپستی یک رودخانه درون مرزی قلمداد شوند و هر نوع استفاده‌ای از آن باید به شکل حاکمیت مشترک انجام شود و حتی جنگ نیز نمی‌تواند وضعیت معاهدات مرزی (خشکی و آبی) را تغییر دهد. در سال ۱۹۷۰ اعلامیه اصول حقوق بین‌الملل راجع به روابط دوستانه و همکاری بین دولتها<sup>۲</sup> توسط مجمع عمومی سازمان ملل متحد به تصویب رسید که مقرر داشته بود که و هر کشوری متعهد است که از کاربرد یا تهدید به زور جهت نقض مرزهای موجود بین‌المللی دیگر کشورها قویاً خودداری کند و با توسل به زور اختلافات را حل و فصل نمایند. با این وصف هیچ کشوری مجاز نیست که مسیر حرکت رودخانه‌های مرزی (همجوار) و متوالی (پیاپی) را تغییر دهد حال با هر قصد و نیتی که باشد انحراف مسیر رودخانه یا متوقف کردن طی مسیر طبیعی حرکت آن خلاف موازین حقوق بین‌الملل است زیرا این انحراف می‌تواند مانع از جریان یافتن آب شیرین به سوی بستر رودخانه‌های در حال گذر از دیگر کشورها شود و آنها را از دریافت حقا به خود محروم کند که انجام اینگونه اعمال صدها نوع آسیب به دیگر کشورها وارد خواهد کرد چه از طریق ساخت کانال‌های اختصاصی در خاک یک کشور باشد و چه ساخت تعداد زیادی سد. از سوی دیگر رودخانه‌ها به عنوان آبهای مشترک شناخته می‌شوند و هیچ کشوری حق ندارد که وضعیت طبیعی رودخانه‌ها را به زبان دیگر کشورها تغییر دهد در غیر این صورت کشور متخلف واجد مسئولیت بین‌المللی شناخته خواهد شد و کشورها حق ندارند به صورت یکجانبه منافع حیاتی دیگران کشورها را به خطر اندازند حتی به استناد اصل ضرورت (آقایی، ۱۳۶۷، ص ۶۱۴ تا ۶۱۲-۶۱۰ تا ۶۰۸). ماده ۹ پروتکل راجع به تعیین مرز

<sup>2</sup> - Declaration of principles of international law on friendly relations and cooperation between states

<sup>1</sup> - Common Sovereignty (condominium)

- ۲- رود نیل در آفریقا با مصب دریای مدیترانه به طول ۶۸۵۳ کیلومتر
- ۳- رود یانگ تسه در آسیا با مصب دریای چین شرقی به طول ۶۳۰۰ کیلومتر
- ۴- رود می سی سی پی در آمریکای شمالی با مصب خلیج مکزیک به طول ۶۲۷۵ کیلومتر
- ۵- رود ینی سی در آسیا با مصب دریای کارا به طول ۵۵۳۹ کیلومتر
- ۶- رود زرد (هوانگ هو) در آسیا با مصب دریای زرد به طول ۵۴۶۴ کیلومتر
- ۷- رود اوب در آسیا با مصب خلیج اوب به طول ۵۴۱۰ کیلومتر
- ۸- رودخانه پارانا در آمریکای جنوبی با مصب لاپلاتا به طول ۴۸۸۰ کیلومتر
- ۹- رود کنگو در آفریقا با مصب اقیانوس اطلس به طول ۴۷۰۰ کیلومتر
- ۱۰- رود آمور در آسیا با مصب دریای اختسک به طول ۴۴۴۴ کیلومتر
- ۱۱- رود لنا در آسیا با مصب دریای لاپتف به طول ۴۴۰۰ کیلومتر
- ۱۲- رود مکونگ در آسیا با مصب دریای چین به طول ۴۳۵۰ کیلومتر
- ۱۳- رود مکنزی در آمریکای شمالی با مصب دریای بوفورت به طول ۴۲۴۱ کیلومتر
- ۱۴- رود نیجر در آفریقا با مصب خلیج گینه به طول ۴۲۰۰ کیلومتر
- ۱۵- رود دارلینگ - مورای در اقیانوسیه با مصب اقیانوس جنوبگان به طول ۳۶۷۲ کیلومتر
- ۱۶- رود توکانتینس - آراگوا یا در آمریکای جنوبی با مصب اقیانوس اطلس به طول ۳۶۵۰ کیلومتر
- ۱۷- رود ولگا در اروپا با مصب دریای خزر به طول ۳۶۴۵ کیلومتر
- ۱۸- رود سند در آسیا با مصب دریای عرب به طول ۳۶۱۰ کیلومتر
- ۱۹- رود فرات در آسیا با مصب خلیج فارس به طول ۳۵۹۶ کیلومتر
- ۲۰- رود مورِه - گراندِه در آمریکای جنوبی با مصب رود آمازون به طول ۳۳۸۰ کیلومتر
- ۲۱- رود پوروس در آمریکای جنوبی با مصب رود آمازون به طول ۳۲۱۱ کیلومتر
- ۲۲- رود یوکون در آمریکای شمالی با مصب دریای برینگ به طول ۳۱۸۵ کیلومتر
- ۲۳- رود سائو فرانسیسکو در آمریکای جنوبی با مصب اقیانوس اطلس به طول ۳۱۸۰ کیلومتر
- ۲۴- رود سیر دریا - نارین در آسیا با مصب دریاچه آرال به طول ۳۰۷۸ کیلومتر
- ۲۵- رود سالوین در آسیا با مصب دریای آندامان به طول ۳۰۶۰ کیلومتر
- ۲۶- رود سنت لورنس در آمریکای شمالی با مصب خلیج سنت لورنس به طول ۳۰۵۸ کیلومتر
- ۲۷- رود ریوگراندِه در آمریکای شمالی با مصب خلیج مکزیک به طول ۳۰۵۷ کیلومتر
- ۲۸- رود تونگوسکای سفلی در آسیا با مصب رود ینی سی به طول ۲۹۸۹ کیلومتر
- ۲۹- رود براهما پوترا در آسیا با مصب رود گنگ به طول ۲۹۴۸ کیلومتر
- ۳۰- رود دانوب در اروپا با مصب دریای سیاه به طول ۲۸۸۸ کیلومتر
- ۳۱- رود زامبزی در آفریقا با مصب تنگه موزامبیک به طول ۲۶۹۳ کیلومتر
- ۳۲- رود ویلیوی در آسیا با مصب رود لنا به طول ۲۶۵۰ کیلومتر
- ۳۳- رود گنگ در آسیا با مصب خلیج بنگال به طول ۲۶۲۰ کیلومتر
- ۳۴- رود آمو دریا - پنج در آسیا با مصب دریاچه آرال به طول ۲۶۲۰ کیلومتر
- ۳۵- رود جاپورا در آمریکای جنوبی با مصب رود آمازون به طول ۲۶۱۵ کیلومتر
- ۳۶- رود نلسون - ساسکا چون در آمریکای شمالی با مصب خلیج هودسن به طول ۲۵۷۰ کیلومتر
- ۳۷- رود پاراگوئه در آمریکای جنوبی با مصب رودخانه پارانا به طول ۲۵۴۹ کیلومتر

سال ۱۹۱۹ که جامعه ملل تاسیس شده برای مدیریت بهتر رودخانه‌ها یک سازمان ترانزیت بین‌المللی بنا نهاده شد با هدف تنظیم قواعد راجع به کاربرد رودخانه‌ها و خوشبختانه در غیاب مقررات بین‌المللی، کشورها خود پیشگام تشکیل کمیسیون‌های بین‌المللی شده تا به مدیریت استفاده از این منبع طبیعی بین‌المللی مبادرت ورزد (فرشاد گهر، ۱۳۶۹، ص ۸ تا ۵) برخی نیز گفته‌اند که رودخانه‌های بین‌المللی به دو دسته تقسیم می‌شوند که دسته اول آن رودهایی است که از سرزمین و خاک دو یا چند کشور عبور می‌نمایند و دسته دوم رودهایی که دو یا چند کشور را از هم جدا می‌کنند و مرز میان دو یا چند کشور هستند (آقایی، ۱۳۶۷، ص ۶۰۸). اما برخی از علمای حقوق بین‌الملل از وجهه سیاسی و اقتصادی برای تعریف رودخانه‌های بین‌المللی استفاده می‌کنند بر مبنای شاخصه سیاسی رودخانه‌های بین‌المللی آن آبراه‌هایی هستند که از سوی دو کشور محاصره شده یا واقع شده‌اند که از این جهت شامل رودخانه‌های همجوار یا مرزی و رودخانه‌های متوالی یا پیاپی می‌شوند که رودخانه‌های همجوار سرزمین دو کشور را از هم جدا می‌کنند و رودخانه‌های متوالی از خاک دو یا چند کشور عبور می‌کنند اما بر مبنای شاخصه اقتصادی یک رودخانه بین‌المللی آبراهی است که دارای کاربردهای اقتصادی است که شامل کشتیرانی، صید ماهی، تولید برق، کشاورزی و صنایع و صدها کاربرد جدید می‌گردد که توریسم و ورزش‌های آبی یکی از آنهاست. در سال ۱۹۹۷ معاهده‌ای با موضوع کاربرد غیرکشتیرانی از آبراه‌های بین‌المللی به تصویب رسید که موضوع اصلی آن رودخانه‌های بین‌المللی بود از جمله رودهای راین، مکونگ، آمازون و دانوب (ضیائی بیگدلی، ۱۴۰۰، ص ۳۲۰). اصولاً چون آبراه‌های بین‌المللی مورد استفاده چند کشور هستند بنابراین از یک جایگاه بین‌المللی برخوردارند زیرا آنها نیز می‌توانند تشکیل دهنده مرزهای سیاسی و جغرافیایی باشند. تصویب کنوانسیون ۱۹۹۷ راجع به حقوق استفاده‌های غیر کشتیرانی از آبراه‌های بین‌المللی در راستای تعیین حقوق دول همجوار و در مسیر رودخانه‌ها می‌باشد (پورهاشمی و زارع، ۱۳۹۴، ص ۱۸۲-۱۸۱).

### ۳- اهمیت و انواع کاربردهای رودخانه‌های بین‌المللی

۳۸- رود کولیمبا در آسیا با مصب دریای سیبری شرقی به طول ۲۵۱۳ کیلومتر

۳۹- رود پیلکوما یا در آمریکای جنوبی با مصب پاراگوئه (رود) به طول ۲۵۰۰ کیلومتر (واحد پژوهش و تألیف گیتاشناسی نوین زیر نظر سعید بختیاری، ۱۳۹۸، ص ۲۳).

رودخانه‌ها از منظر حقوق بین‌الملل دو نوع هستند که عبارتند از:

۱- رودخانه‌های ملی ۳

۲- رودخانه‌های بین‌المللی ۴

رودخانه‌های ملی آن دسته از رودهایی می‌باشند که در درون خاک یک کشور واقع شده‌اند و از هر نظر تابع قانون سرزمینی کشور محل وقوع قرار دارند. اما رودخانه‌های بین‌المللی به آن دسته از رودخانه‌ها اطلاق می‌شوند که از درون یا حومه خاک برخی از کشورها می‌گذرند و دو یا چند کشور را از هم تفکیک می‌کنند. جالب اینکه در قرارداد ورسای ۱۹۱۹ که مربوط به پایان جنگ جهانی اول ۱۹۱۸ - ۱۹۱۴ رودخانه بین‌المللی تعریف شده است به این ترتیب که رودخانه‌های بین‌المللی می‌شود که امکان دریانوردی در آن مهیا بوده و چندین کشور را به دریاهای آزاد وصل کند. همینطور گفته شده که ۶ که رودهای متوالی یا پیاپی آن رودی است که قابل کشتیرانی بوده و از خاک چند کشور عبور کند. همینطور رودخانه‌ای که به عنوان مرز تلقی شده و کشورها را از هم جدا کند که به آن رودخانه همجوار یا مرزی اطلاق می‌کنند که هر دو را می‌توان رودخانه بین‌المللی نامید. همینطور موافقت نامه بارسلون ۱۹۲۱ که اولین سند بین‌المللی تعیین کننده نظام حقوقی حاکم بر رودخانه‌های بین‌المللی است رودخانه را یک آبراه بین‌المللی تلقی می‌کند که هم از چند کشور عبور کند و هم قابل کشتیرانی باشد و واجد وصف اقتصادی باشد. تا سال ۱۸۱۵ کشورها در خصوص رودها از تسلط حاکمیتی بهره مند می‌شدند و به حقوق دیگر کشورها توجه نمی‌کردند ولی در نهایت امضای موافقت نامه رودخانه دانوب و رن اولین گام موفق در تدوین نظام حقوقی رودخانه‌های بین‌المللی بود. هم اکنون با ۱۵۰ رودخانه بزرگ مواجهیم که از خاک چندین کشور عبور می‌کنند و نیمی از ملل جهان نیازهای خود را از این رودخانه‌ها تامین می‌کنند از جمله تعیین خطوط مرزی، نظامی، ماهیگیری، کشاورزی، صنعت و کشتیرانی همگی از کاربردهای سنتی و نوین رودخانه‌های بین‌المللی است از

3 - National Rivers

4 - International Rivers

۵ - لازم به توضیح است که معاهده صلح ورسای در ۲۸ ژوئن ۱۹۱۹ میان آلمان از یک سو و امپراطوری بریتانیا، فرانسه، ایتالیا، ژاپن و

آمریکا منعقد شد که به جنگ جهانی اول پایان داد و آلمان را به (Puttkamer, 1982, p.276) عنوان مقصر آغاز جنگ محکوم کرد - شارل روسو<sup>۶</sup>

بهره‌برداری از آب رودخانه‌ها در سه نوع استفاده ویژه جریان دارد که شامل موارد ذیل است:

۱- کاربردهای صنعتی

۲- استفاده‌های کشاورزی

۳- کاربردهای متفرقه که منظور از کاربردهای صنعتی عبارتند از: حمل و نقل الوار، تخلیه فاضلاب کارخانجات و صنایع سبک و سنگین، استفاده از آب رودخانه‌ها در صنایع معدنی برای جدا کردن مواد گرانبه‌ها از سنگ و خاک مانند فعالیت مهاجرین آمریکا در سال ۱۸۶۰ که تب طلا در کالیفرنیا موجب مسافرت بسیاری از ملل جهان به آمریکا شد و آنها برای جداسازی طلا از دیگر مواد بی‌ارزش از طریق جریان آب رودخانه‌ها طلا را استخراج می‌کردند، همین طور تولید انرژی، کاربرد آن در صنایع ساخت و ساز و ساختمان‌سازی و صید ماهی. کاربردهای کشاورزی رودخانه محدود می‌شود به آبیاری مزارع و باغها، حمل و ترانزیت محصولات کشاورزی و تخلیه فضولات کشاورزی. اما کاربردهای متفرقه شامل پرورش ماهی، مصارف شهری و اجتماعی نظیر شرب آب شیرین و شستشو، کاربردهای تفریحی و توریستی مانند شنا، ماهیگیری به عنوان سرگرمی و ورزشهای آبی و آخرالامر تخلیه فضولات شهری را می‌توان به عنوان کارکردهای متفرقه رودخانه نام برد (همان، ص ۱۰۲-۱۰۱). در سال ۱۹۷۳ کمیسیون فرعی از سوی مجمع عمومی سازمان ملل متحد در مورد تنوع مصارف آب تشکیل شد و این کمیسیون استفاده‌های ذیل را برای آب رودخانه‌ها برشمرد شامل: کشاورزی، آبیاری، زهکشی، تخلیه فضولات کشاورزی، پرورش مصنوعی ماهی، تجاری و اقتصادی، تولید انرژی، صنایع، ساختمان، حمل و نقل، حمل چوب، تخلیه فضولات صنعتی، استفاده برای صنایع معدنی، اجتماعی و خصوصی (نوشیدن، شستشو و ...) تخلیه فضولات خانگی، تفریحی (شنا، ماهیگیری، ورزشهای آبی و ...) (همان، ص ۱۰۸-۱۰۷). تصویب موافقتنامه‌های منطقه‌ای و بین‌المللی بین کشورها در نیم قرن اخیر حکایت از توجه کشورها به رژیم حقوقی و کاربردهای پایدار آن دارد «در سال ۱۹۷۸ موافقتنامه‌ای میان دولتهای بولیوی، برزیل، کلمبیا، اکوادور، گویان، پرو، سورینام و ونزوئلا منعقد گردید که به معاهده آمازون ۸ موسوم گردید. هدف این معاهده، هماهنگ‌سازی توسعه حوزه رودخانه آمازون و حفاظت محیط زیست از طریق استفاده منطقی و معقولانه از منابع

موضوع نظام حقوقی رودخانه‌ها در اروپا از سال ۱۸۱۵ با تشکیل کمیسیون راین توسط کنگره وین در کانون توجه مجامع بین‌المللی قرار گرفت که این کمیسیون تلاش داشت که آئین نامه کنوانسیون را اصلاح کند که صلاحیت قانونگذاری و قضایی نیز به آن محول شده بود. همین طور در سال ۱۸۵۶ کمیسیون اروپایی رود دانوب از صلاحیت‌های اداری و قانونگذاری برخوردار بود که در سال ۱۹۱۹ به کمیسیون بین‌المللی دانوب تغییر نام داد که این مقدمه‌ای شد برای تاسیس کمیسیون‌های رودخانه الب در سال ۱۸۴۱، رودخانه دورو ۱۸۳۵، رودخانه پو ۱۸۴۹ و رودخانه پروت در سال ۱۸۶۶ که از صلاحیت‌های اندکی برخوردار بودند (موسی‌زاده، ۱۴۰۰، ص ۲۷). رودخانه‌های بین‌المللی برای مصارف اساسی مورد بهره‌برداری قرار می‌گیرند که عبارتند از: کشتیرانی تجاری و نظامی، اهداف غیر کشتیرانی مانند رهاسازی الوارهای سنگین انواع درختان با پوست ضخیم در رودخانه‌ها برای طی مسیر به سوی کارخانه‌های چوب بری که این مورد بیش از همه در رودخانه هودسن در آمریکا و کانادا مورد استفاده قرار می‌گیرد و بجای حمل و نقل آن از طریق کامیون‌های بزرگ یا قطارهای باربری از آب و نیروی فشار آن که با سرعت در حال حرکت است استفاده می‌کنند و در هزینه و زمان صرفه جویی به عمل می‌آید همین طور برای ماهیگیری و صید انواع آبزیان از رودخانه‌ها استفاده می‌شوند. برداشت شن و ماسه از کف رودخانه‌ها از دیگر کاربردهای رایج رودخانه‌هاست هر چند که این امر مخرب محیط زیست جانوران آبی بوده و در زمینه تخم گذاری آنها را با مشکلات حیاتی مواجه می‌کند و نسل حیات وحش دریایی به تدریج منقرض می‌گردد. همین طور از آب رودخانه‌ها برای مقاصد بهداشتی بهره‌برداری می‌شود و اهداف کشاورزی و زراعت نیز در سر لوجه مصارف آب رودخانه‌ها قرار دارد و جنگ بر سر تصاحب آب رودخانه‌ها یک درگیری باستانی است شاهد مثال رود نیل است که اقوام مختلف بر سر تصاحب آن با هم می‌جنگیدند و حتی امروزه نیز این مخاصمات آبی ادامه دارد. استفاده از نیروی هیدروالکتریک رودخانه‌ها از کاربردهای جدید رودخانه‌هاست که با نصب ژنراتور از فشار آب آبشارها برق تولید می‌شود که می‌تواند هر دستگاهی را به جریان اندازد و تولید ثروت و اشتغال نماید (فرشاد گهر، ۱۳۶۹، ص ۱۴). تحقیقات جامع جغرافیادانان و متخصصان آب نشان می‌دهد که

رفت و آمد هستند که اکثر کشورهای اروپایی که متعلق به جوامع اروپایی هستند در رودخانه راین در حال کشتیرانی می‌باشند (Meibner, 1990, P. 370)

۸- Amazon Cooperation Treaty

- لازم به ذکر است که رودخانه راین یکی از پررفت و آمدترین آبراهه‌های بین‌المللی است که در اروپای غربی واقع شده است و بطور متوسط روزانه ۱۲/۰۰۰ کشتی با ظرفیت بیش از ۱۰ میلیون تن در

رودخانه راین، سیستم کنترل و ارزیابی رودخانه راین تاسیس گردیده است. بعد از ایجاد کمیسیون حفاظت از رود راین در برابر آلودگی در سال ۱۹۵۰ این کمیسیون شروع به بررسی و مطالعه بر روی انواع آلودگی و میزان آن نمود. در این راستا یک شبکه کنترل و ارزیابی بدین منظور ایجاد شد و مقایسه نتایج افزایش پیدا کرد. این فعالیت مهم، یک مبنای مشترک را به منظور ارزیابی عینی کیفیت آب رودخانه راین را تامین می‌کرد» (پورهاشمی، زارعی و خلعتبری، ۱۳۹۴، ص ۹۱ تا ۸۸). گزارشات سازمان ملل متحد در زمینه آب قابل شرب حکایت از یک بحران آب دارد. جمعیت جهان در حال افزایش است و شهرنشینی هم همینطور، صنعتی شدن زندگی، رشد کشاورزی درآمدزا و تخریب محیط زیست موجب فشار بسیار زیاد بر منابع آبی دریاچه‌ها و رودخانه و ژرفایها شده است. اصولاً بقاء تمدنها وابسته به آب است که عامل اصلی تحقق توسعه پایدار می‌باشد و دسترسی به آب از مصادیق بارز حقوق بشر است. ظرف ۴۰ سال از ۱۹۵۰ تا ۱۹۹۰ مصرف آب در جهان سه برابر شده است که تنوع مصرف آب و رشد جمعیت عامل این رشد نامتناسب بوده است. بدین ترتیب طبق اظهارات اجلاس جهانی توسعه پایدار در ژوهانسبورگ مشکل آب مبدل به یک چالش بین‌المللی شده است. اروپا و آمریکا در میان اقیانوس‌ها و رودخانه‌ها قرار گرفته و هیچ کمبودی از نظر آب ندارند حال آنکه در خاورمیانه کم آبی برخی اوقات عامل وقوع مناقشات لفظی و فیزیکی ملتها و دولتهاست. به همین جهت است که در آینده نزدیک محرک بسیاری از جنگها در منطقه آسیا و خاورمیانه موضوع کم آبی خواهد بود (پورهاشمی، طیبی و صفایی مهر، ۱۳۹۴، ص ۳۴۴-۳۴۳). در یک جمع بندی نهایی می‌توان گفت که امروزه از آب رودخانه‌ها در امور نظامی نیز استفاده می‌شود مانند انجام مانورهای نظامی، مقابله با دزدان دریایی و رودخانه‌ها که در آینده نه چندان دور موضوع قاعده‌سازی کمیسیون حقوق بین‌الملل سازمان ملل متحد قرار خواهند گرفت و تغییرات اقلیمی و گرم شدن آب و هوا بر بقاء رودخانه‌ها و افزایش خشک سالی‌ها تاثیر مخربی خواهد گذاشت و زمان آن فرا رسیده که کشورهای حومه رودخانه‌ها بجای تنش و رویارویی با کمک از حقوقدانان بین‌المللی و سازمان ملل متحد رژیم حقوقی همه رودخانه‌های متوالی و مرزی را مشخص کنند و به استفاده منصفانه و پایدار از آن مبادرت ورزند.

۴- اسناد بین‌المللی ناظر بر تعیین رژیم حقوقی رودخانه‌های

بین‌المللی

آن بود. اعضای این معاهده به منظور ایجاد همکاری مستمر و مداوم در زمینه تحقیقات علمی و تکنولوژیکی با هدف ایجاد شرایطی مناسب به منظور تسریع توسعه اقتصادی و اجتماعی منطقه آمزون با یکدیگر توافق نمودند (ماده ۹ کنوانسیون آمزون). از نظر ماهوی نیز، اصول معاهده آمزون عبارتند از: استفاده دقیق و محتاطانه از منابع آب منطقه، حق هر یک از طرفین در توسعه سرزمین خود در حوزه آمزون تا آنجا که تاثیر زیان آوری بر سرزمین‌های سایر اعضا نداشته باشد، کشتیرانی آزاد در تمام رودخانه‌های منطقه، بهبود و پیشبرد امر بهداشت و ایجاد زیربنای حمل و نقل (ترابری) و ارتباطات، تشویق تلاش‌های پژوهشی مشترک و ترویج توریسم، تجربه کشمکش‌ها و همکاری‌ها در حوزه رودخانه راین، سودمندی سازمان‌های مرتبط به رودخانه‌ها را اثبات می‌کند. کشورهای حوزه رودخانه راین به منظور حفاظت از رودخانه راین سه کمیسیون را ایجاد نمودند که این کمیسیون‌ها هنوز هم به فعالیت خود ادامه می‌دهند، از جمله: کمیسیون مرکزی رودخانه راین به عنوان یکی از قدیمی ترین سازمان‌های بین‌المللی تاسیس گردید. این کمیسیون یکی از کمیسیون‌های اروپایی است که هنوز هم به فعالیت خود ادامه می‌دهد تاسیس این کمیسیون به تصویب سند نهایی کنگره وین ۱۸۱۵ برمی‌گردد. هدف و وظیفه اصلی این کمیسیون اطمینان از آزادی کشتیرانی در حوزه رودخانه راین و انشعابات آن و حفظ یک رژیم حقوقی یکسان و یکنواخت حاکم بر دریانوردی در امتداد رود راین می‌باشد. اعضای این کمیسیون عبارتند از: هلند، بلژیک، آلمان، فرانسه و سوئیس. یکی دیگر از نهادهای حفاظتی رودخانه راین، کمیسیون بین‌المللی هیدرولوژی حوزه رودخانه راین می‌باشد. این کمیسیون در سال ۱۹۷۰ تاسیس شد و سعی دارد تا از طریق موسسات علمی دولتهای حاشیه رودخانه راین، اقدامات مشترک هیدرولوژیک را به منظور توسعه پایدار حوزه رودخانه راین توسعه دهد این کمیسیون بر تحقیقات مشترک، تبادل اطلاعات، روشها و توسعه آئین‌های دادرسی، سنجش معیارها و انتشار آنها و توسعه دانش هیدرولوژیک در حوزه رود راین و همکاری به منظور حل مشکلات حاشیه رودخانه راین از طریق مدیریت سیستم‌های اطلاعاتی تاکید می‌ورزد. سومین نهاد منطقه‌ای برای حفاظت رودخانه راین، کمیسیون بین‌المللی حفاظت از رودخانه راین در برابر آلودگی می‌باشد این کمیسیون در سال ۱۹۵۰ ایجاد شد تبادل یادداشتهای دیپلماتیک در پایان دهه ۱۹۴۰ مبنایی برای همکاری‌های فرامرزی شد. این کمیسیون مکلف به همکاری با دو کمیسیون قبلی و نیز کمیسیون‌های بین‌المللی که از ثبات رودخانه‌ها و انشعابات فرامرزی آنها در برابر آلودگی حفاظت می‌کنند می‌باشد. علاوه بر نهادهای منطقه‌ای یاد شده برای حفاظت

۶- معاهده میان آلمان و فرانسه مورخ ۲۷ اکتبر ۱۹۵۶ در مورد استفاده صنعتی از رودخانه راین

۷- موافقت نامه میان مصر و سودان مورخ ۸ سپتامبر ۱۹۵۹ در مورد رود نیل

۸- معاهده میان هند و پاکستان مورخ ۱۲ سپتامبر ۱۹۶۰ در مورد تغییر شبکه آبرسانی رودخانه آندوس

۹- موافقت نامه میان ایران و عراق مورخ ۱۳ ژوئن ۱۹۷۵ در مورد ابرود رود یا شط العرب (ضیائی بیگدلی، ۱۴۰۰، ص ۳۲۲).

۱۰- مقررات مصرف آب رودخانه‌های بین‌المللی (هلسنکی، ۱۹۶۶) انجمن حقوق بین‌الملل

۱۱- قطعنامه مربوط به مصرف آبهای بین‌المللی غیردریایی (سالزبورگ ۱۹۶۱) موسسه حقوق بین‌الملل

۱۲- قطعنامه اصول حقوقی حاکم بر مصرف آبها و دریاچه‌های بین‌المللی (بوئنوس آیرس ۱۹۷۵) اتحادیه لنگرگاه‌های آمریکا (آقای، ۱۳۶۷، ص ۶۱۴).

همینطور می‌توان به موافقت نامه‌ها و معاهدات فیما بین دولت‌ها به عنوان زمینه‌ای برای تعیین رژیم حقوقی رودخانه‌های متوالی و مرزی اشاره کرد که شامل موارد ذیل است: سند کنگره وین ۱۸۱۵ که به تعیین نظام حقوقی رودخانه رن پرداخت، سند ماینس یا مینز که در سال ۱۸۳۱ به تکمیل نظام حقوقی رود رن مبادرت ورزید، عهدنامه ورسای ۱۹۱۹، کنوانسیون تجدیدنظر شده مانهایم، آئین نامه ۱۹۵۴ در خصوص پلیس کشتیرانی، عهدنامه ۱۹۳۹ بروکسل میان بلژیک، فرانسه و هلند، موافقت نامه فرانسه و آلمان مورخ ۲۷ اکتبر ۱۹۵۶، موافقت نامه آلمان و سوئیس مورخ ۲۸ مارس ۱۹۲۹، معاهده عثمانی با ونیز ۱۷۱۸ و با روسیه ۱۷۷۴، معاهده ۱۸۱۲ بخارست در خصوص کشتیرانی در رودخانه دانوب علیا، معاهده ۱۸۲۰ آدریانپول، معاهده ۱۸۲۹ آندریینوپل، کنوانسیون ۱۸۴۰ پترزبورگ، معاهده ۱۸۴۰ میان اتریش و روسیه، معاهده ۳۰ مارس پاریس، اسناد کشتیرانی ۱۸۵۷ و اول مارس ۱۸۵۹، مقررات ۲ نوامبر ۱۸۶۵، معاهده ۱۳ مارس ۱۸۸۱ لندن، معاهده ۱۳ ژوئیه ۱۸۷۸ برلن، معاهده ۱۰ مارس ۱۸۸۳ لندن، معاهده ۷ مه ۱۹۱۸ بخارست، معاهده سن ژرمن ۱۹۱۹، اساسنامه رود دانوب ۱۹۲۱، معاهده ۱۸۵۶ پاریس، اصول سند وین ۱۸۱۵، آئین نامه رود دانوب ۱۸۶۵، عهدنامه برلین ۱۸۷۸، کنفرانس ۱۹۲۰

کمیته ثبت انجمن سدهای بزرگ آمریکا در سال ۲۰۰۱ لیست رودخانه‌هایی را که بزرگترین ذخایر آبی دنیا و ایالات متحده آمریکا را تشکیل می‌دهند را به شکل زیر برشمرده است:

بزرگترین ذخایر آبی دنیا: شامل رودخانه ویکتوریا نیل در اوگاندا، سولتچ در روسیه، نیل در مصر، زامبزی در زیمبابوه و زامبیا، ولتا در غنا، مانی کوگان در کانادا، کارونی در ونزولا، نیسی در روسیه، پیس در کانادا و زیبا در روسیه.

بزرگترین ذخایر آبی آمریکا: رودخانه‌های کلرادو، میسوری، کلمبیا، کوتنای، ساکرامنتو و سابین (فاستر، ۱۳۸۸، ص ۳۸). امروزه فشار زیادی بر دریاچه‌ها و رودخانه از سوی انسان‌ها وارد می‌شود. یکی از فرآیندهای طبیعی که در تمامی رودها و دریاچه‌ها شاهد آن هستیم فرآیند غنی شدن آب از مواد غذایی است. اما در سال‌های اخیر با افزایش رهاسازی فاضلابها به رودخانه‌ها این روند تسریع شده است که در نتیجه بزرگ شدن شهرها و افزایش جمعیت آنها این اتفاق ناگوار در رودخانه‌ها به وقوع می‌پیوندد و این وضعیت می‌تواند به انهدام سریع رودخانه‌ها و زیست بومها بینجامد که ماحصل تزیق مستمر ضایعات صنعتی به رودخانه‌هاست. کودهای شیمیایی نیز با آب باران مخلوط شده و به طرف رودها و دریاچه‌ها سرازیر می‌شود. دلیل نابودی دریاچه طبریه (دریای جلیل) در خاورمیانه همین عامل بود (لارکین و دیگران، ۱۳۸۸، ص ۶۱-۶۰). اصولاً رژیم حقوقی حاکم بر رودخانه‌ها از نظر مبنا و منشأ تابع قواعد عرفی و عام حقوق بین‌الملل است معهدا برای حل و فصل تعارض منافع میان کشورها معاهدات چندی تصویب شده که ناظر بر روابط حقوقی میان کشورهای مسیر حومه رودخانه‌هاست که عبارتند از:

- ۱- معاهده مانهایم مورخ ۱۷ اکتبر ۱۸۶۷ راجع به رودخانه راین
- ۲- سند نهایی کنگره برلن مورخ ۲۶ فوریه ۱۸۸۵ و معاهده سن ژرمن مورخ ۱۰ سپتامبر ۱۹۱۹ در مورد رودخانه کنگو
- ۳- معاهده میان آمریکا و مکزیک مورخ ۳ فوریه ۱۹۴۴ در مورد رودخانه‌های ریوگراندا و کلرادو
- ۴- معاهده بلگراد مورخ ۸ اوت ۱۹۴۸ در مورد رودخانه دانوب
- ۵- موافقت نامه‌های مورخ ۲۹ و ۳۰ دسامبر ۱۹۵۴ راجع به رود مکنوگ

بنادر کشورهایی که به رودخانه دسترسی دارند و کشورهایی که راهی به بندر (Seidl- Hohenveldern, 1990, P. 81) رودخانه‌ها ندارند

- کمیسیون بین‌المللی رودخانه دانوب در سال ۱۹۲۱ تاسیس شد با هدف حمایت از آزادی کشتیرانی و تساوی در رفتار ارتباط با کشتیرانی در



تنوع این معاهدات و موافقت نامه حاکی از این حقیقت است که کشورهای جهان برای تعیین رژیم حقوقی رودخانه‌ها از ابزار مذاکره و دیپلماسی استفاده می‌کنند و از تهدید و توسل به زور یا یکجانبه‌گرایی در سیاستگذاری رودخانه‌های مشترک، متوالی و مرزی اجتناب می‌کنند که باعث بهبود روابط بین کشورها و حرکت متوازن همه آنها به سوی توسعه پایدار اقتصادی شده است که می‌تواند الگویی مناسب برای سایر کشورها باشد.

#### ۵- قواعد بین‌المللی حاکم بر استفاده از رودخانه‌های بین‌المللی

علمای حقوق بین‌الملل با لحاظ همه جوانب سیاسی و حقوقی، قواعدی را برای کاربرد متعارف و منصفانه رودخانه‌های مشترک پیش بینی و تدوین کرده‌اند که رعایت آنها می‌تواند به برخی از تعارضات کشورها در مورد آب پایان دهد. علی‌الاصول همه کشورهایی که به نوعی با رودخانه‌ها به صورت مستقیم در تماس هستند چه رودخانه مرزی و همجوار باشد و چه پیاپی و متوالی باید به این نکته توجه کنند که بهترین شیوه برای استفاده پایدار از رودخانه‌ها آن است که همانند کشورهای اروپایی با عقد معاهدات و کنوانسیون‌های بین‌المللی به تعیین رژیم حقوقی و نظام حاکم بر استفاده از رودخانه‌ها بپردازند و در رعایت آن بکوشند که اهم اصولی که باید در این موافقت نامه‌ها به مرحله موافقت و اجرا در آید عبارتند از:

۱- به رسمیت شناختن حقوق سنتی و قدیمی کشورها در استفاده از رودخانه‌های مشترک (مرزی و متوالی) مشروط به اینکه استفاده از این رودخانه‌ها به شکل بی‌ضرر، عادلانه و عقلانی باشد و از ورود خسارت یا تحمیل آن به دیگر کشورها جداً پرهیز شود و اگر کاربرد خاصی از رودخانه‌ها مد نظر است حتماً مراتب پروژه‌ها به اطلاع کشورهای همجوار برسد ضمن آنکه در استفاده از رودخانه‌ها به پایداری محیط زیست آبی رودخانه‌ها توجه شود و از هر نوع آلوده‌سازی و تخریب محیط زیست رودخانه اجتناب شود برای مثال هیچ کشوری نبایستی ضایعات و زباله‌های متنوع خود را به درون رودخانه‌ها سرازیر کند یا از پرداخت هزینه بازیافت ضایعات در مسیر رودخانه پرهیز نماید و خود را از مسئولیت حفاظت از منابع طبیعی رودخانه‌های همجوار و متوالی رها سازد.<sup>۱۰</sup>

پاریس، اساسنامه برای تدوین رژیم حقوقی رودخانه دانوب ۱۹۲۰، اساسنامه پاریس ۱۹۲۱ میان کشورهای بلژیک، چکسلواکی، فرانسه، آلمان، بریتانیا، یونان، ایتالیا، رومانی، یوگسلاوی، اتریش، بلغارستان و مجارستان، قراردادهای مورخه ۱۹۲۹ و ۱۹۳۳، قرارداد سینایا ۱۹۳۸، موافقت نامه ۱۹۵۵، عهدنامه‌های ۱۹۵۷ و ۱۹۶۲ آلمان غربی با شوروی، قرارداد ۱۹۶۳ یوگسلاوی و رومانی، توافقنامه ۱۸۱۵ پروس و ساکسونی، عهدنامه ۱۸۶۱ میان دولت‌های آلمان و دیگر دول اروپائی، کنوانسیون ۱۸۷۶ وین، اساسنامه کشتیرانی رود الب ۱۹۲۲، عهدنامه مونستر میان بلژیک، هلند، اسپانیا و هلند ۱۶۴۸، معاهده فونتن بلو ۱۷۸۵، عهدنامه ۱۹ آوریل ۱۸۳۹ لندن، معاهدات ۱۸۶۳ میان هلند، بلژیک، عهدنامه ۱۹۲۵، اساسنامه رود موز ۱۸۶۳ میان هلند و بلژیک، کنوانسیون ۱۹۵۶ میان فرانسه، آلمان و لوکزامبورگ ۱۹۵۶، کنوانسیون ۱۹۶۱ راجع به رود موزل، قرارداد ۱۹۴۶ میان شوروی و لهستان راجع به رود ادر، عهدنامه ۱۹۳۸ میان لهستان و لیتوانی، عهدنامه‌های ۱۸۴۹ و ۱۸۵۹ زوریخ، عهدنامه ۱۸۶۶ صلح، توافق ۱۹۰۲ سودان و مصر در خصوص رود نیل، موافقت ۱۹۵۹ میان سودان و مصر، کنفرانس ۱۸۸۴ برلن، کنوانسیون سن ژرمن ۱۹۱۹، کنفرانس نیامی ۱۹۶۳، عهدنامه برلن ۱۸۸۵ و کنوانسیون اس.تی. ژرمن ۱۹۱۹، معاهدات دو جانبه انگلیس و پرتغال ۱۸۷۹ و ۱۸۸۴ و ۱۸۹۱ راجع به رودخانه زامبیز، عهدنامه روابط حسن همجواری و دوستی ۱۹۴۸ میان ترکیه و عراق، عهدنامه ۱۹۶۰، عهدنامه ۱۹۴۹، توافقنامه ۱۹۳۴ میان ژاپن و شوروی، تشکیل سازمانی در سال ۱۹۵۹ برای اداره رود مکونگ با عنوان کمیته تلفیق تحقیقات مکونگ سفلی، عهدنامه ۵ ژوئن ۱۸۵۴، معاهده واشنگتن ۱۸۷۱، عهدنامه ۱۹۰۹، معاهده ۱۹۰۹، موافقت نامه ۱۹۳۲ میان آمریکا و کانادا، عهدنامه اتاوا ۱۹۴۱، موافقت نامه ۱۹۶۱ میان آمریکا و کانادا، عهدنامه ویستر-اشبورتون ۱۸۴۲ میان بریتانیا و ایالات متحده آمریکا، عهدنامه ۱۸۴۸، عهدنامه ۱۹۴۴ راجع به سه رودخانه کلرادو، تیجوانا و ریوگرانده، پروتکل ۱۹۴۴، موافقت نامه ۱۸۴۸ رود کلرادو، عهدنامه ۱۸۵۳ راجع به رودخانه ریوگرانده، تاسیس کمیسیون آبی و مرزی بین‌المللی ۱۸۵۳، میثاق ۱۹۶۳ راجع به خط مرزی ریوگرانده، توافقنامه ۱۸۶۳ میان بولیوی و اکوادور، اعلامیه ۱۸۶۶ برزیل و ۱۸۶۸ پرو راجع به آزادی کشتیرانی در رودخانه آمازون و موافقت نامه ۱۹۴۱ میان کشورهای آرژانتین، بولیوی و پاراگوئه راجع به کاربرد آبهای رودخانه پیکلومایو (فرشاد گهر، ۱۳۶۹، ص ۱۶۵ تا ۱۱۷ با تلخیص).

رودخانه‌های بین‌المللی قابل پیاده شدن است چه کشوری راه به دریا (Vitanyi, 1989, P. 237) داشته باشد و چه نداشته باشد

۱۰ - آزادی عبور و مرور برای کشتیها در طول و عرض رودخانه‌ها لازمه آزادی کشتیرانی در همه آبراه هاست. این آزادی شامل حمل بار و مسافر نیز می‌گردد و این حق قابل اسقاط نیست و در تمام بنادر

منطقه‌ای دارا می‌باشند (ضیائی بیگدلی، ۱۴۰۰، ص ۳۲۳-۳۲۲). همچنین با لحاظ مقررات حاکم بر برخی از رودخانه‌های مهم جهان می‌توان قواعد بین‌المللی ذیل را به اصول حقوقی حاکم بر استفاده از رودخانه‌های بین‌المللی افزود که عبارتند از:

۱- پذیرش خط تالوگ (عمیق‌ترین نقطه رودخانه) برای تعیین مرز سیاسی و جغرافیایی میان دو کشور حومه رودخانه همجوار و مرزی

۲- اصل غیر قابل تغییر بودن مسیر رودخانه‌ها و اینکه این خطوط دائمی بوده و از قطعیت برخوردارند مگر در موارد استثنائی که موافقت طرفین برای تغییر مسیر ضرورت دارد.

۳- پذیرش تغییرات مسیر طبیعی رودخانه‌ها و توافق کشورها برای اصلاح اسناد بین‌المللی موجود در زمینه ترسیم نقشه‌های طبیعی و سیاسی رودخانه‌ها

۴- اصل آزادی کشتیرانی برای کشورها و داشتن رفتار برابر با همه کشورهای استفاده‌کننده از رودخانه‌ها

۵- تاسیس کمیسیون‌های دو یا چند جانبه برای قانونمند کردن استفاده از رودخانه‌ها

۶- جلوگیری از آلوده‌سازی محیط زیست رودخانه‌ها با نظارت کشورهای حومه رودخانه‌ها و نهادهای بین‌المللی حامی محیط زیست دریایی

۷- همفکری و تشریک مساعی دولتها در حفظ امنیت دریانوردی در رودخانه‌های مرزی و متوالی

۹- آزادی دریانوردی به منظور بازرگانی، کشتیرانی دولتی و نظامی در طول مسیر رودخانه برای کشورهای همجوار رودخانه‌ها

۱۰- جلوگیری از ورود و خروج و عبور کشتی نظامی کشورهای متخاصم حومه رودخانه‌ها و دیگر کشورهایی که در پایین دست رودخانه واقع شده‌اند.

۱۱- رعایت تساوی و انصاف و برابری در اجازه حق عبور به کلیه کشتی‌های کشورهای دیگر

۱۲- اجازه کشتیرانی به کشتی‌های نظامی خارجی برای ورود، توقف موقت و عبور این کشتی‌ها از رودخانه‌ها مشروط به اخذ اجازه کتبی و با اطلاع مقامات ساحلی رودخانه‌ها و تعهد به اینکه به کشورهای درگیر جنگ نیرو و تسلیحات تحویل ندهند (همان، ۳۲۶-۳۲۵).

۲- هر نوع تغییر مسیر رودخانه‌ها یا استفاده غیر متعارف به شکل اضافه برداشت از حبابه‌ها منوط به موافقت کشورهای در مسیر رودخانه‌ها منوط به موافقت کشورهای در مسیر رودخانه است در غیر این صورت برای کشوری که عمل خلاف موازین حقوق بین‌الملل انجام داده مسئولیت بین‌المللی مطرح خواهد شد که بلافاصله پس از انتساب عمل به کشور یا کشورهای متخلف، تکلیف جبران خسارت مطرح خواهد شد. تبدیل مسیر رودخانه به شکل آبشار، کاهش حبابه دیگر کشورها، تغییر مسیر رودخانه به طوری که فقط در یک کشور جریان داشته باشد و از حرکت آن به شکل سنتی و طبیعی جلوگیری شود یا اینکه با ساخت انواع تاسیسات و سدها از جریان مستمر رودخانه برای افزایش محصولات مازاد کشاورزی یا صنعت توریسم استفاده شود در حالی که کشورهای پایین دست رودخانه با کم آبی و بحران آب مواجه می‌باشند از نظر حقوق بین‌الملل این نوع تغییر مسیر رودخانه‌ها مصداق بارز استفاده زیانبار از سرزمین محسوب می‌گردد که تقریباً همه کنوانسیون‌های زیست محیطی آن را منع کرده‌اند.

۳- هر نوع تقسیم آب رودخانه از نظر کمیت و کیفیت کاربرد منوط به موافقت قطعی همه کشورهای در مسیر رودخانه است. تجربیات موفق رودخانه‌های راین و دانوب صحت این راه حل را به اثبات می‌رساند. این تقسیم آب می‌تواند به صورت نوبتی، فصلی، سالانه و یا بر حسب قرعه باشد که پذیرش هر یک از موارد فوق حاکی از رضایت کشورها به کاربرد منطقی رودخانه‌های مشترک است.

۴- همین طور توافق برای بنا نهادن کمیسیون‌های گوناگون از جهت کنترل استفاده از آب رودخانه‌ها و لایروبی آن و رعایت سهمیه‌ها و اجتناب از آلوده کردن رودخانه‌ها صرفاً بر مبنای موافقت نامه‌های منعقد فیما بین عملی خواهد شد.

۵- با توجه به اینکه روابط کشورها با هم در زمان جنگ یا صلح کاملاً فرق می‌کند فلذا آن دسته از کشورهایی که راه به دریاها یا رودخانه‌ها ندارند فقط اجازه کشتیرانی تجارت را که شامل آزادی تردد به رودخانه، توقف اضطراری و خروج از رودخانه را دارا می‌باشند و اجازه حق و صلاحیت تغییر مسیر رودخانه، ساخت تاسیسات و سد، لایروبی و انجام مانورهای نظامی یا گشت زنی را در رودخانه‌ها ندارند که این مورد مصداق بارز عبور بی‌ضرر می‌باشد وفق کنوانسیون حقوق دریاها مصوب ۱۹۸۲.

۶- همه کشورها در حال استفاده از رودخانه‌ها چه آنهایی که در حومه و مسیر رودخانه‌ها قرار دارند و چه آنها که راهی به رودخانه‌ها ندارند از حق استفاده از این رودخانه‌ها با رعایت مقررات بین‌المللی و

انجام شود. علاوه از آن قطعنامه‌های ۱۹۱۶ و ۱۹۳۳ مونه ویدئو و ۱۹۵۷ بونوس آیرس اعلام کرده که هیچ دولتی نمی‌تواند منافع سایر دولتهای دیگر را نادیده بگیرد (همان، ص ۵۲ تا ۴۹). ماده ۲۷ معاهده ۱۸۱۶ بین پروس و هلند مقرر داشت: در تمام مواردی که نهرها و رودخانه‌ها، مرز را تشکیل می‌دهند آبهای بین دو کشور مزبور مشترک است مگر اینکه بطور صریح ترتیب دیگری مقرر شده باشد. علاوه از آن هیچ گونه تغییر، اعطای امتیاز، زهکشی و بهره‌برداری از آب بدون توافق و رضایت هر دو کشور مجاز نیست (موسوی، ۱۳۸۲، ص ۲۴۶ - ۲۴۵). در یک جمع بندی نهایی می‌توان حقوق و تعهدات کشورهای بالا دست رودخانه‌ها را به شرح زیر برشمرد:

۱- اصل استفاده منصفانه از آبراه

۲- حق حاکمیت دولت بر منابع آب خود

۳- لحاظ نمودن منافع کشور پایین دست در منابع آبراههای متوالی

۴- تعهد به جلوگیری از ورود زیان قابل ملاحظه به کشور پایین دست

۵- غیرقانونی بودن تغییر مسیر آبراه

۶- استفاده بیش از حد کشور بالا دست از آبراه (ممتاز، ۱۳۷۴ - ۱۳۷۴، ص ۸۶ ال ۷۸). با لحاظ موارد فوق الذکر هر گونه استفاده از رودخانه‌ها بدون توجه به تعهدات کشورهای بالادست می‌تواند به عنوان نقض موازین حقوق بین‌الملل تلقی شده و دخالت سازمان ملل متحد بویژه شورای امنیت سازمان ملل متحد با استناد به تهدید صلح، نقص و تجاوز موضوع فصل هفتم منشور را توجیه کند.

۶- رویه قضایی بین‌المللی راجع به رژیم حقوقی کاربرد رودخانه‌های بین‌المللی

دولتها ضمن آنکه حق بهره مندی از سرزمین و آبهای جاری در آن را دارند در ضمن تعهد دارند از انجام هر پروژه‌ای که موجب تضرر کشورهای همسایه است اجتناب کنند که این حق و تکلیف در حقوق بین‌الملل با عنوان قاعده استفاده و مشارکت منصفانه و معقول از رودخانه‌ها شناخته می‌شود که بانی این تفکر کمیسیون حقوق بین‌الملل است. این قاعده که یک ریشه عرفی نیز دارد حکایت از این مطلب دارد که یک کشور حق ندارد که از آبراه یا رودخانه طوری بهره‌برداری بکند که با اضرار به دیگر کشورها همزمان شود. کاربرد اصل استفاده منصفانه از رودخانه‌ها را در رای دیوان داورای فرانسه و

خوشبختانه کنفرانس صلح ۱۹۱۹ به تعیین نظام حقوقی دریانوردی در رودخانه‌های بین‌المللی پرداخت و یک رژیم حقوقی را برای دو قالب بهره‌برداری از رودخانه‌های بین‌المللی بنا نهاد که عبارتند از:

۱- تعیین نظام حقوقی خاصی برای کشورهای متخاصم (رودخانه‌های رن، آلپ، ادر، تیمن و دانوب).

۲- تهیه یک نظام حقوقی جامع برای همه رودخانه‌های بین‌المللی که با موافقت نامه بارسلون ۱۹۲۱ تکمیل شد و ابتکار موافقت نامه بارسلون در آن بود که بجای واژه رودخانه‌های بین‌المللی از واژه آبراه‌های قابل کشتیرانی حائز اهمیت بین‌المللی استفاده کرد (فرشادگر، ۱۳۶۹، ص ۴۵ - ۴۴). در زمینه تعیین رژیم حقوقی رودهای بین‌المللی، دکتترین‌های حقوق بین‌الملل هم نقش آفرین بوده و چهار اصل بنیادین را برای جلوگیری از تعارض منافع کشورها مطرح ساخته‌اند که عبارت است: اصل حاکمیت سرزمینی مطلق، اصل تمامیت ارضی مطلق، اصل مالکیت جمعی یا مشاع و اصل حاکمیت و تمامیت سرزمینی محدود. بدین ترتیب مطابق اصل مالکیت جمعی و مشاع آب پذیرفته شده که حق حاکمیت دولتها در زمینه رودخانه‌ها محدود بوده و آب رودخانه باید به صورت مشاع در اختیار تمام کشورهای بالا دست و پایین دست رودخانه‌ها قرار بگیرد. در این ارتباط گروسویوس بنیانگذار حقوق بین‌الملل معتقد بود که رودخانه مانند دریا نیست و قواعد حاکم بر آن از اصل آزادی دریاهای تبعیت نمی‌کند و فقط می‌توان از حاکمیت مشترک دولتهاست درباره رودخانه‌ها حمایت کرد. از دیدگاه وی عنصر ارتباطات، محدود کننده حاکمیت دولتها و او از تز دسترسی آزاد به رودخانه‌ها دفاع می‌کرد. فارهام نیز معتقد بود که رودخانه‌هایی که از میان چند سرزمین عبور می‌کنند در مالکیت مشترک همه آنهاست زیرا همه کشورهای ذینفع رودخانه‌ها از آب آن برای کشتیرانی، صید ماهی و آبیاری مزارع و تولید برق استفاده می‌کنند به همین خاطر همانطور که در قطعنامه مادرید ۱۹۱۱ موسسه حقوق بین‌الملل آمده است رودخانه‌هایی که از مرز دو کشور عبور می‌نمایند نباید بدون موافقت طرفین تغییر مسیر داده شوند. همین طور آلوده ساختن آب ممنوع است و استفاده بیش از حد از رودخانه برای تولید برق اگر موجب توقف جریان رود گردد ممنوع است و کشتیرانی کماکان برای کشورهای حومه رودخانه‌ها مجاز بوده و انجام اقداماتی که منجر به جاری شدن سیلاب گردد ممنوع اعلام شده است. شولتس حقوقدان سوئیس معتقد است که اصل حاکمیت سرزمینی محدود شده و اسمیت حقوقدان انگلیسی این اصل را محدود به منع ورود آسیب به دیگر کشورها برشمرده است. دادگاه آلمان در دعوای پروس و وارتمبرگ علیه بادن اعلام داشت که تحصیل منافع یک کشور ناپستی به زبان دیگر کشورها

کشورهای بالادست حق بستن آن رودخانه‌های متوالی و مرزی را ندارند به شکلی که نتوان به آن آبراه اطلاق کرد و این یک زبان قابل ملاحظه محسوب می‌گردد در قطعنامه دیگری در سال ۱۹۶۱ انستیتو حقوق بین‌الملل صراحتاً اعلام نمود که یک کشور حق ندارد که اقداماتی را انجام دهد که مانع استفاده دیگر کشورها از آب رودخانه‌ها شود و پرداخت غرامت کافی کاملاً قابل توجیه است. این گونه اقدامات یکجانبه محل روابط دوستانه و حسن همجواری است و تعادل طبیعت و محیط زیست را مختل می‌کند و اعلام شد که توزیع آب رودخانه باید به نحوی باشد که هر کشوری قادر باشد حداقل نیازهای خود را برآورده سازد (ممتاز، ۱۳۷۴-۱۳۷۳، ص ۸۵ تا ۷۹). رای دیوان بین‌المللی دادگستری در اختلاف در کشور کاستاریکا و نیکاراگوئه راجع به رودخانه سن خوان ۱۲، در سال ۲۰۰۹ اولین رای دیوان در موضوع حقوق رودخانه‌های بین‌المللی بود. هر دو کشور در مورخه ۱۸۵۸ با عقد معاهده، رژیم حقوقی استفاده از این رودخانه را مشخص کردند و با اینکه رودخانه متعلق به نیکاراگوئه بود اما کاستاریکا از حق کشتیرانی در این رودخانه برخوردار بود اما کشتیرانی جنگی کاستاریکا عامل وقوع اختلاف بین این دو کشور شد و علی‌رغم امضای موافقت‌نامه فرونیر- سویلا ۱۹۶۵ و صدور اعلامیه کوادرا- لیزانو در ۱۹۹۸ اختلاف حل نشد تا اینکه به دیوان مراجعه کردند. کاستاریکا اعلام داشت که رودخانه سن خوان یک رودخانه بین‌المللی است و نیکاراگوئه آن را یک رودخانه داخلی با کارکرد بین‌المللی احتساب می‌کرد. دیوان در این قضیه اعلام نمود که حاکمیت مطلق و نامحدود نیکاراگوئه بر رودخانه سن خوان محل حق کشتیرانی کاستاریکاست که در نهایت دیوان کشور نیکاراگوئه را محکوم و حقوق کشتیرانی و عبور و تجارت کاستاریکا را بر رودخانه سن خوان به رسمیت شناخت (عبدی، ۱۳۸۸، ص ۳۷۲-۳۶۹ تا ۳۶۶). در قضیه کارخانه تریل اسملتر ۱۳ اختلاف دو کشور آمریکا و کانادا راجع به کارخانه ریخته‌گری احداث شده در کانادا که آلودگی هوای آمریکا را موجب شده بود اعلام شد که مطابق اصول و قواعد سنتی حقوق بین‌الملل کشورها متعهدند که از سرزمین خود برای تحقق اهدافی استفاده نکنند که مغایر حقوق بین‌الملل (در اینجا حقوق بین‌الملل محیط

اسپانیا در سال ۱۹۵۷ در خصوص قضیه دریاچه لانو ۱۱ قابل تامل است که داوران با صدور رای به تشریح قواعد حاکم بر استفاده دولتها از آبراهها پرداختند و میان حقوق حاکمه دولتها و منافع کشورهای پایین دست یک توازن و تعادل ایجاد کردند (ممتاز، ۱۳۷۴-۱۳۷۳، ص ۷۹-۷۸). موضوع اختلاف از آنجا شروع شد که شرکت برق فرانسه تصمیم گرفت که یک پروژه برق آبی را در روی دریاچه لانو در خط مرزی با کشور اسپانیا به اجرا درآورد. انحراف آب دریاچه از مسیر طبیعی خود و تعهد اسپانیا به تحویل آبهای زیرزمینی موضوع این اختلاف بود و اسپانیا طی لایحه ۱۹۵۷ به اجرای این طرح اعتراض کرد که ناشی از انحراف آب از مسیر اصلی و طبیعی خود بود و اسپانیا معتقد بود که اقدام کشور فرانسه مخالف موازین حقوق بین‌الملل است که نتیجه اعمال یکجانبه و بدون اطلاع‌رسانی و توافق با کشور اسپانیا است که نقض معاهده بیروت ۱۸۶۶ می‌باشد که راجع به چگونگی استفاده از آب دریاچه می‌باشد. دیوان اعلام نمود که حق حاکمیت باید در مقابل تعهدات بین‌المللی به شکل محدود تفسیر گردد. اسپانیا به استناد منافع عمومی مردم خود ضرورت توافق را از سوی طرفین دریاچه یادآور شد. در نهایت دیوان حکم داد که فرانسه بر خلاف موازین حقوق بین‌الملل عمل نکرده و مسئولیتی متوجه این کشور نیست و در واقع حقوق حاکمیتی خود را در رابطه با بهره‌برداری از آب دریاچه لانو به مرحله اجرا در آورده است و هیچ خسارتی به اسپانیا وارد نشده است (چیکایا، ۱۳۸۷، ۹۹ تا ۹۷). اصولاً حقوق بین‌الملل با اعمال آزادانه و نامحدود حاکمیت در همه موارد مخالف است و از حق انحصاری برای تصاحب همه آب رودخانه حمایت نمی‌کند زیرا موجب زیان به دیگر کشورهاست. در معاهده ۱۹۰۶ میان آمریکا و مکزیک راجع به تقسیم رودخانه ریوگراند موضوع محدود بودن قلمرو حاکمیت مورد توافق قرار گرفت. بدین ترتیب احداث سد های بزرگ یا انحراف مسیر رودخانه‌ها مصداق بارز تحقق خطرات قابل ملاحظه در آن سوی مرزهای بین‌المللی یک دولت قلمداد می‌شود که منافع دیگر کشورها را به مخاطره می‌اندازد. بدین ترتیب مقتضیات همجواری، تحدید کننده آزادی عمل دولتها در تصمیمات یکجانبه خود است. انستیتو حقوق بین‌الملل در اجلاس مادرید در سال ۱۹۱۱ اعلام شد که

۱۳ - کارخانه تریل اسملتر واقع در خاک کانادا به تولید روی و اوره از فلزات مشغول بود که اوره شامل سولفور می‌شد و آن را در هوا رها می‌کردند که سولفور دی اکسید که از سال ۱۹۳۰ تولید آن به میزان ۶۰۰ و ۷۰۰ تن افزایش یافته بود و در مرز کانادا و آمریکا آلودگی بسیاری ایجاد می‌کرد و خسارات وسیعی به ایالت واشینگتن وارد می‌ساخت (Madders، می‌ساخت به ویژه به محصولات کشاورزی و ساختمان‌ها 1981, P. 276).

- دریاچه لانو یکی از بزرگترین دریاچه های پیرنه است که در سرزمین فرانسه قرار گرفته است با ارتفاع بیش از ۲۱۰۰ متر از سطح دریاها. آب این دریاچه از سرزمین فرانسه جاری و به طرف رودخانه کارول حرکت می‌کند که در داخل خاک اسپانیا واقع است و به رودخانه خاسگره پیوسته و در نهایت به دریای مدیترانه سرازیر می‌شود (Rauschnig, 1981, p. 166).

۱۲ - Dispute regarding Navigational and Related Rights (costa Rica V. Nicaragua)

واجد اهمیت اجتماعی، اقتصادی، زیست محیطی و استراتژیک است به تصویب رساند. بیش از ۹۷٪ از آبهای زیرزمینی از آبهای سالم و پاک تشکیل یافته است که در ۶۰ سال گذشته به شدت در حال آلوده شدن است البته منابع طبیعی دولتها تنها آبهای زیرزمینی نیست بلکه شامل نفت و گاز نیز می‌شوند. اگر به آمارهای سالانه بانک جهانی در سال ۲۰۰۷ در باب آبهای شیرین دقت کنیم طی ۱۵ سال از ۱۹۸۷ تا ۲۰۰۲ میلادی منابع آب شیرین با کاهش ۹٪ مواجه شده که این کاهش در کشورهای ثروتمند و کشورهای فقیر به تناسب اتفاق افتاده است. وابستگی اقتصادی به محصولات کشاورزی در کشورهایی مانند چین، مصر، هند، اندونزی و تایلند موجب افزایش مصرف آب به میزان ۵ برابر در این کشورها گردیده است. به طور معمول کمبود آب سالم موجب گسترش بیماری‌ها می‌شود. وجود آبهای مشترک عامل بحران میان سوریه، ترکیه، عراق، اردن، قزاقستان، قرقیزستان، تاجیکستان و ازبکستان گردیده و پیشنهاد تشکیل شورای جهانی آب در راستای ایجاد تعادل میان عرضه آب و استفاده از آن می‌باشد و قطعاً معضلات زیست محیطی کنونی به یکی از نگرانی‌های جامعه بین‌المللی که محل نظم عمومی بین‌المللی است مبدل شده است (موثقی، ۱۳۹۰، ص ۹۳ - ۹۲). بنابراین به جای اینکه هر کشوری جداگانه در مورد رودخانه‌های مرزی و متوالی تصمیم بگیرد می‌تواند با همفکری و مشارکت با دیگر کشورهای ذینفع و تشکیل کمیسیون‌های خاص رودخانه‌ها به راحتی به تعارض منافع پایان دهد و با انواع شیوه‌های استفاده از آب رودخانه به صورت سهمیه‌ای، مقطعی، نوبتی و فصلی همه نیازهای خود را با لحاظ صرفه جویی در مصرف آب تامین کند و با همفکری و همکاری به سوی تولید ثروت و رشد و توسعه پایدار و ارتقاء سطح روابط بین‌الدول گام بردارند فعالیت کمیسیون‌های رودخانه را این و دانوب موفقیت‌آمیز بودن این راه حل را به اثبات رساند و می‌تواند تجربه مفیدی برای دیگر کشورها و رودخانه‌ها قلمداد شود.

#### نتیجه‌گیری

بدون شک مشکل کمبود آب شیرین یک معضل جهانی است که بسیاری از کشورها در خاورمیانه، آسیا و آفریقا با آن مواجهند و هر کشوری قصد دارد که به تنهایی در این زمینه تصمیم‌گیری کند حال آن‌که این شیوه برای حل بحران کمبود آب کارساز نیست به ویژه در مورد رودخانه‌های مرزی و متوالی که برخی از آنها عامل بروز سوء

زیست) باشد (مشهدی، ۱۳۸۸، ص ۳۱۴). دیوان بین‌المللی دادگستری در اختلاف دو کشور آرژانتین و اروگوئه در سال ۲۰۱۰ در قضیه کارخانه‌های خمیر کاغذ روی رودخانه اروگوئه ۱۴ اعلام نمود که کشور اروگوئه ملزم به رعایت اساسنامه رودخانه اروگوئه است که مبنای استفاده دو کشور از این رودخانه بود. آرژانتین ادعا کرده بود که اروگوئه ساخت کارخانه خمیر کاغذ به آلوده ساختن رودخانه اروگوئه اقدام کرده است و اروگوئه این اساسنامه را نقض و موجب ورود خساراتی را هم به رودخانه و هم آرژانتین فراهم نموده است دیوان اعلام نمود که اروگوئه تعهدات شکلی خود را نقض کرده اما تعهدات ماهوی ناشی از اساسنامه رودخانه اروگوئه را نه. دیوان اعلام کرد که هر دو کشور باید از تعهدات حقوق بین‌الملل و تعهدات ناشی از اساسنامه رودخانه اروگوئه ۱۹۷۵ پیروی کنند. آرژانتین معتقد بود که اروگوئه آثار زیست محیطی ساخت کارخانه خمیر کاغذ را به طور صحیح ارزیابی نکرده و از اطلاع رسانی به موقع به آرژانتین اجتناب کرده است. دیوان اعلام کرد که هر دو کشور باید با مشارکت هم استفاده بهینه‌ای از رودخانه اروگوئه داشته باشند. دیوان معتقد بود که باید میان استفاده از آب رودخانه اروگوئه و مبانی حفاظت از محیط زیست یک توازن و تعادل منطقی برقرار کرد دیوان همچنین یادآور شد که کشورهای مجاور رودخانه اروگوئه باید اقدامات مشترکی را برای جلوگیری از تغییر تعادل محیط زیست رودخانه اعمال کنند که حقوق بین‌الملل از آن با عنوان تعهد به مراقبت یاد می‌کند دیوان در نهایت اعلام کرد که هر دو کشور باید با نظارت کافی بر کارکرد کارخانه خمیر کاغذ به طور مستمر آثار زیست محیطی آن را بر رودخانه ارزیابی کنند. در نهایت دیوان ادعای آرژانتین را رد کرد و هر دو کشور را به رعایت اساسنامه رودخانه اروگوئه ملزم شناخت (رمضانی قوام آبادی و صالحی، ۱۳۸۸، ص ۳۶۲ تا ۳۵۱ با تلخیص) دیوان بین‌المللی دادگستری در سال ۱۹۹۷ در قضیه گابچیکو ناجیماروس اختلاف دو کشور مجارستان و چکسلواکی ۱۵ اعلام کرد که دولتها از حقوق اساسی برابر و منطقی در ارتباط با آبراهه‌های بین‌المللی برخوردارند (کوروکولاسوریا و رابینسون، ۱۳۹۰، ص ۶۳۰). امروزه نزدیک به ۲۶ کشور با بحران‌های آب شیرین مواجه اند. در عین حال جمعیت دنیا به ویژه در منطقه خاورمیانه به شدت در حال افزایش است. بی‌توجهی در حفاظت از رودخانه‌ها و دریاچه‌ها و آبریزها از عوامل افت منابع آبی و کاهش سطح آب‌ها محسوب می‌گردد. در تاریخ ۵ اوت ۲۰۰۸ میلادی کمیسیون حقوق بین‌الملل پیش‌نویس کنوانسیون‌هایی را راجع به حمایت و مدیریت منابع آب‌های زیرزمینی که

15 - Gabčíkovo- Nagymaros Project (Hungary V. Slovakia)

14 - Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina V. Uruguay)

تجلی عینی داده و از هر نوع اختلاف، اصطکاک و سوء تفاهم راجع به منافع اساسی خود در ارتباط با رودخانه‌ها جلوگیری نمایند و به تمام اهداف کوتاه مدت و دراز مدت توسعه‌ای خود دست یابند و با تعیین نظام حقوقی منسجم و منصفانه به استفاده و بهره‌برداری پایدار از آب رودخانه‌ها مبادرت ورزند.

#### سیاسگزاری

از معاونت محترم پژوهشی به خاطر حمایت حمایت معنوی در اجرای پژوهش حاضر سیاسگزاری می‌شود.

از آقای دکتر عبدالله علیزاده به خاطر بازبینی متن مقاله و ارائه نظرهای ساختاری تشکر و قدردانی می‌شود.

از داوران محترم به خاطر ارائه نظرهای ساختاری و علمی سیاسگزاری می‌شود.

نگارندگان بر خود لازم می‌دانند از آقای دکتر محمد رسول آهنگران به خاطر مطالعه متن مقاله حاضر و ارائه نظرهای ارزشمند سیاسگزاری نمایند.

#### منابع

- آقایی، بهمن، «رژیم حقوق اروند رود»، مجله سیاست خارجی، سال دوم، شماره ۴، مهر- اسفند ۱۳۶۷.
- براون، لستر، اقتصاد زیست محیطی (راه حل بحران محیط زیست)، ترجمه حمید طراوتی، چاپ اول، تهران، هوای تازه، ۱۳۸۱.
- پور هاشمی، سید عباس و طیبی، سبحان و صفایی مهر، محبوبه، دیپلماسی هیرمند در پرتو مناسبات سیاسی ایران و افغانستان، در کتاب درآمدی بر حقوق بین‌الملل محیط زیست (راهبردها و رهیافت‌ها)، به اهتمام سید عباس پور هاشمی و سبحان طیبی، چاپ اول، تهران، انتشارات خرسندی، ۱۳۹۴.
- پور هاشمی، سید عباس و زارعی، سحر و خلعتیری، یلدا، بررسی جایگاه اصل همکاری در حقوق بین‌الملل محیط زیست، در کتاب درآمدی بر حقوق بین‌الملل محیط زیست (راهبردها و رهیافت‌ها)، به اهتمام سید عباس پور هاشمی و سبحان طیبی، چاپ اول، تهران، انتشارات خرسندی، ۱۳۹۴.
- پور هاشمی، سید عباس و زارعی، علی، توسعه نوین در حقوق بین‌الملل محیط زیست با تأکید بر کنوانسیون حقوق بهره‌برداری از آبراه‌های بین‌المللی برای مقاصد غیر کشتیرانی ۱۹۹۷، در کتاب درآمدی بر حقوق بین‌الملل محیط زیست (راهبردها و رهیافت‌ها)، به اهتمام سید عباس پور هاشمی و سبحان طیبی، چاپ اول، تهران، انتشارات خرسندی، ۱۳۹۴.
- چیکایا، بلز، چکیده رویه قضایی در حقوق بین‌الملل عمومی، ترجمه همایون حبیبی، چاپ اول، تهران، انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۸۷.
- دبیری، فرهاد و پور هاشمی، سید عباس و زارعی، سحر و خلعتیری، یلدا، موانع و محدودیت‌های حقوق بین‌الملل محیط زیست در تحقق توسعه پایدار، در کتاب درآمدی بر حقوق بین‌الملل محیط زیست (راهبردها و رهیافت‌ها)، به اهتمام سید عباس پور هاشمی و سبحان طیبی، چاپ اول، تهران، انتشارات خرسندی، ۱۳۹۴.
- رضائی قوام آبادی، محمدحسین و صالحی، محمد جواد، «رویکرد زیست محیطی دیوان بین‌المللی دادگستری در اختلاف آرژانتین و اروگوئه»، سالنامه ایرانی حقوق بین‌الملل و تطبیقی، شماره پنجم ۱۳۸۸، چاپ اول، روزنامه رسمی کشور، ۱۳۹۱.
- سلیمانپور، هادی، «تامل ساز و کارهای بین‌المللی زیست محیطی و توسعه‌ای با اولویت‌های ملی»، فصلنامه سیاست خارجی، سال هیجدهم، شماره ۱، بهار ۱۳۸۳.

تفاهمات جدی در روابط مسالمت‌آمیز کشورها با هم شده است و به نظر می‌رسد که بیشترین درخواست کشورها برای آب شیرین رودخانه‌ها برای تامین آبیاری کشاورزی و هدایت این آبها به سوی مصارف شهری است که افزایش مستمر جمعیت در برخی از نقاط جهان به رشد تنش آبی منجر شده است. به نظر می‌رسد که بتوان در یک اقدام هماهنگ از سوی سازمان ملل متحد و کشورها با اقداماتی نظیر تصویب معاهدات بین‌المللی و منطقه‌ای و همین طور حل و فصل اختلافات راجع به آب رودخانه‌ها به مناقشات لفظی کشورها در زمینه حقایق کشورها پایان داد و با نظارت مستمر بر رودخانه‌ها مانع از تغییر مسیر رودخانه‌ها و تصاحب یکجانبه آب رودخانه‌ها از سوی یک کشور خاص شد در عین حال با یک نگاه گذرا به نقشه‌های طبیعی جهان می‌توان هزاران رودخانه را مشاهده کرد که با کمترین میزان تعارض در حال حرکت در مسیر خود و بهره‌برداری عاقلانه از سوی کشورهای حومه و بالادست و پایین دست می‌باشند و منافع اساسی همه کشورها بهره دار به بهترین نحو تامین می‌شود و هیچ صدمه‌ای به حاکمیت کشورها وارد نمی‌شود در عین حال آراء دیوان بین‌المللی دادگستری در حل و فصل اختلافات راجع به رودخانه‌ها و دریاچه‌ها را می‌توان به عنوان نقطه عطفی در تعیین رژیم بین‌المللی عام برای همه رودخانه‌های کوچک و بزرگ و متوالی و مرزی لحاظ کرد. همه کشورها علاقمند که در زمینه کشتیرانی، صید ماهی، کشاورزی و تولید برق و صدها نوع بهره‌برداری دیگر با استفاده از آب رودخانه‌ها کامیاب گردند اما این بدین معنا نیست که هر کشور به تنهایی در مورد یک رودخانه بین‌المللی سیاستگذاری و یکجانبه‌گرایی پیشه کند زیرا این نوع رفتار می‌تواند به عنوان نقض تعهدات حقوق بین‌الملل احتساب و برای کشورها مسئولیت بین‌المللی به همراه داشته باشد. درست است که هر کشوری حق دارد که تاسیسات زیربنایی مانند سد یا کانال احداث کند اما آن هنگام که با یک منبع طبیعی مشترک مانند رودخانه یا دریاچه مرزی و متوالی مواجه است قلمرو تصمیم‌گیری کشورها محدود به تامین منافع دیگر کشورها ۱۶ می‌گردد و حقوق بین‌الملل به طور مستمر از کشورها می‌خواهد که از استفاده زیانبار از سرزمین خود به ضرر دیگر کشورها جداً پرهیز کنند و موجب اخلال در نظم عمومی بین‌المللی را فراهم ننمایند. بنابراین کشورهای جهان می‌توانند از تجربیات موفق قاره اروپا در این زمینه استفاده کرده و با یک الگو برداری صحیح و بکار بستن اصول علمی و تخصصی به سوی مدیریت آب رودخانه‌ها گام بردارند و در یک کنفرانس جهانی یا منطقه‌ای طرح‌های عمرانی خود را با هماهنگی هم به مرحله اجرا در آورند و با تصویب معاهداتی به این تصمیمات

- ضیائی بیگدلی، محمدرضا، حقوق بین الملل عمومی، چاپ هفتاد و چهارم، با تجدیدنظر و اضافات، تهران، انتشارات گنج دانش، ۱۴۰۰.
- عبدی، ایوب، «رای دیوان بین المللی دادگستری در قضیه رودخانه سن خوان»، سالنامه ایرانی حقوق بین الملل و تطبیقی، شماره پنجم، ۱۳۸۸، چاپ اول، روزنامه رسمی کشور، ۱۳۹۱.
- فاستر، ویلیام س، آبرسانی، در کتاب محیط زیست (دانش روز برای همه)، به اهتمام پیتزلارکین و دیگران، ترجمه احمد جواهریان، چاپ دوم، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۸۸.
- فرشاد گهر، ناصر، نظام حقوقی رودهای بین المللی و ارون رود، چاپ دوم، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی وابسته به وزارت امور خارجه جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۶۹.
- کوروکولاسوریه، لال و رابینسون، نیکلاس، مبانی حقوق بین الملل محیط زیست، ترجمه سید مهدی حسینی، چاپ اول، تهران، نشر میزان، ۱۳۹۰.
- لارکین و دیگران، آلودگی آب، در کتاب محیط زیست (دانش روز برای همه)، ترجمه احمد جواهریان، چاپ دوم، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۸۸.
- مشهدی، علی، «بررسی حقوقی افزایش پدیده ریزگردها در ایران و کشورهای همسایه»، سالنامه ایرانی حقوق بین الملل و تطبیقی، شماره پنجم، ۱۳۸۸، چاپ اول، روزنامه رسمی کشور، ۱۳۹۱.
- ممتاز، جمشید، «نظام حقوقی منابع آب آبراه‌های بین المللی خاورمیانه»، مجله حقوقی، شماره هجدهم و نوزدهم، ۷۴-۱۳۷۳.
- موثقی، حسن، دیوان بین المللی محیط زیست در کشاکش آرمان و واقعیت، چاپ اول، تیریز، انتشارات فروزش، ۱۳۹۰.
- موسوی، سید فضل الله، «آیا حاکمیت مشترک شیوه‌ای مناسب برای تعیین حدود رودخانه‌های مرزی است؟» مجله حقوقی، شماره بیست و هشتم، ۱۳۸۲.
- موسی زاده، رضا، سازمان‌های بین المللی، چاپ بیست و نهم، ویرایش چهارم، تهران، نشر میزان، ۱۴۰۰.
- واحد پژوهش و تألیف گیتاشناسی نوین، زیر نظر سعید بختیاری، اطلس جهان امروز ۹۸-۹۹، چاپ اول، تهران، انتشارات جغرافیایی و کارتوگرافی گیتاشناسی نوین، ۱۳۹۸.
- Madders, Kevin J. Trtail Smelter Arbitration, in: R. Bernhardt (ed.) Encyclopedia of public International Law [Instalment 2 (1981)].
- Meibner, Friedrich, Rhine River, in: R. Bernhardt (ed.), Encyclopedia of public International Law, Instalment 12(1190).
- Puttkamer, Ellior Von, Versailles peace Treaty (1919), in: R. Bernhardt (ed.), Encyclopedia of public International Law [In Stalment 4 (1982)].
- Ruschnig, Dietrich, Lac Lanoux Arbitration, in: R. Bernhardt (ed.) Encyclopedia of public international law [Instalment 2 (1981)].
- Seidl- Hohenveldern, Ignaz, Danube River, in: R. Bernhardt (ed.) Encyclopedia of public international law, Instalment 12 (1990).
- Vitany, Bela, Navigation on Rivers and Canls, in: R. Bernahardt (ed.), Encyclopedia of Public international Law, Instalment 11, (1981).



Scientific Journal of Modern  
Jurisprudence and Law

Print ISSN: 2717- 1469  
Online ISSN: 2717 - 1477

Profile in ISC,SID, Noormags,  
Magiran, Ensani, GoogleScholar  
[www.jaml.ir](http://www.jaml.ir)  
Second Year, Issue 14  
, Pages 130-146

## The legal system governing the use of consecutive rivers by countries

Dr. Hassan Movassaghi Associate Professor of International Law and Faculty  
Member of Islamic Azad University, Tabriz Branch

### Abstract

Geographical research and satellite images indicate the fact that nearly two-thirds of the earth's surface is covered by water and the remaining one-third is land. At the same time, in order to create a balance in the use of the world's waters, many international documents have been approved to enable the use of these international natural resources for all countries and nations, which include oceans, seas, rivers, open seas, continental plateaus, Archipelago, internal waters, territorial sea, waters of the area adjacent to straits and channels and deep sea area. At the same time, the importance of rivers in terms of the diversity of its uses is greater than all the above cases, and this issue has led to the conflict of interests between countries in the use of rivers and unilateralism in policy-making regarding the use and change of the course of some rivers without respecting the rights The tradition of other countries in the use of rivers should be taken into account, and it seems that the time has come that if the countries along the river or along the river are not able to resolve disputes about rivers and ratify bilateral, multilateral or regional treaties, then the organization should The United Nations and international law sought help and by approving international treaties, it restored regional general order regarding the use of the river by countries.

**Keywords:** Rivers, United Nations, Border Rivers, Successive Rivers, Legal Regime.

**JEL Classification:** Jurisprudence - Law - Criminal and Criminology - International Law - Private Law

---

\* Corresponding author: [Movassaghi@iaut.ac.ir](mailto: Movassaghi@iaut.ac.ir)